

Az Akadémia induló nemzeti programjainak céljai és kutatási tematikája

1. Tudomány a Magyar Nyelvért Nemzeti Program

Jelen nemzeti program a Magyar Tudományos Akadémia alapítóinak szándékát és az Akadémia 192., rendkívüli közgyűlése által megújított küldetési nyilatkozatában foglaltakat valósítja meg. A nyilatkozat 2. pontja szerint: „Az Akadémia őrzi és ápolja a magyar nyelvet, gondozza a nemzet tudományos és kulturális örökségét.”

1. alprogram: Magyar Nemzeti Helynévtár Program

A helynevek a lokális identitástudat legerősebb kifejezői és egyben a magyarság nyelvi-kulturális örökségének fontos részei. Feltárásuk napjainkban kulturális leletmentésnek tekinthető. Az MTA integratív szerepvállalása révén alkalmas arra, hogy „védőernyője” alatt létrejöjjön az egységes nemzeti helynévtár. A magyar nyelvterület helyneveinek összegyűjtése és közzététele mindenki számára hozzáférhető formában a magyar tudományosság évszázados célkitűzése. Az e cél megvalósítására tett eddigi lépések azonban csak részeredményeket hoztak, az érintett nyelvterület nagyobb része feltáratlan maradt. A magyar nyelv területi és lélekszámbeli visszaszorulása is sürgetővé teszi a feladat elvégzését. E munka csak széles körű szakmai összefogással valósítható meg. Tizennyolc hazai és határon túli, a magyar nyelv oktatásával és kutatásával foglalkozó intézmény már 7 évvel ezelőtt szándéknyilatkozatban jelezte ez irányú elkötelezettségét. A Debreceni Egyetem vezetésével ezek az intézmények vesznek részt az alprogram megvalósításában.

Az alprogram sok szálon kapcsolódik majd az MTA által is támogatott bölcsészeti- és társadalomtudományi kutatási programokhoz. Az itt megszerzett és elérhetővé tett ismeretek a további alap kutatások szolgálata mellett a mindennapi élet számos területen alkalmazhatók lesznek. A teljes körű helynévtár létrejötte jelentős hozzájárulást jelent majd a nemzeti és a helyi identitás megerősítéséhez és az összetartozás tudatosításához.

2. alprogram: A magyar nyelv digitális támogatása a magyar tudományosság szolgálatában

A magyar nyelv mint ezeréves kultúránk hordozója és nemzeti identitásunk központi eleme bizonyította életképességét a századok során. Azonban a globalizáció és a mindent átszövő digitális érintkezés korában anyanyelvünk új kihívások elé néz. Óhatatlan és feltartóztathatatlan fejlemény a globális tudományos életben egy lingua franca használata, amelyet jelenleg az angol nyelv képvisel. Azonban biztosítanunk kell azt is, hogy anyanyelvünk alkalmas maradjon a tudományos eredmények közvetítésére és a tudományos képzésre.

A szövegtárak építése és a dokumentumok digitális feldolgozása terén nagy tapasztalatú Nyelvtudományi Kutatóközpont (NYTK) és a hazai repozitóriumok építésében és gondozásában úttörő szerepet vállaló MTA Könyvtár és Információs Központ (MTA KIK) közötti együttműködés keretében működő alprogram célja kettős: egyrészt a tudományos kommunikáció segítése szövegbányászati módszerekkel, másrészt támogatás nyújtása a magyar nyelvű tudományos közlések feldolgozásában és elérhetővé tételében. A projekt keretében kifejlesztett nyelvtechnológiai eszközök lehetővé teszik majd a REAL repozitórium tartalmának és a felhasználók számára nyújtott szolgáltatásoknak a gazdagítását. Lehetővé válik az MTMT bővítése a hazai folyóiratokban megjelent, az adatbázisból eddig hiányzó hivatkozásokkal.

3. alprogram: A magyar nyelv digitális fenntarthatósága

Fontos küldetés a magyar nyelv és nyelvhasználat támogatása korszerű technológiai eszközökkel. A Nyelvtudományi Kutatóközpontban működő Nyelvtechnológiai Kutatócsoport az MTA támogatásával több olyan nyelvi erőforrást és digitális eszközt hozott létre, amely népszerűnek bizonyult a szakmai kutatóközönség és az érdeklődő nagyközönség körében egyaránt.

Az alprogram az alábbi négy projekt keretében végzett kutatásokra és fejlesztésekre irányul:

1. projekt: Magyar Nemzeti Szövegtár 3.0
2. projekt: Helyesírási tanácsadó portál 2.0
3. projekt: A magyar nyelv nagyszótára archivális cédulagyűjteményének digitalizációja
4. projekt: Obi-ugor nyelvek elemzett korpusza és tudásbázisa

A Magyar Nemzeti Szövegtár első változatában még csak 187,6 millió szót tartalmazott. Második, 2014-es változata már több mint 1 milliárd szóra bővült. A 3.0 verzió fejlesztése keretében a korpusz méretét a jelenlegi tízszeresére, azaz 10 milliárd szóra növelik. Bevezetik a forrásszövegek szövegtípusok szerinti osztályozását. Korszerű nyelvi elemző rendszerrel új nyelvi annotációt, pontosabb és mélyebb nyelvi kereshetőséget, a vizsgálható jelenségek szélesebb körét biztosítják. Az új korpuszt korszerű IT-platformba illesztik.

A helyesírási portált naponta 70 000-en klikkelik, ami egyes hónapokban túllépi az 1 700 000-et is. A portál technológiai megújításra szorul, mert a programnyelve mára elavulttá vált, és a szoftverplatform, amelyen fut, már nem eléggé biztonságos.

A 3. projekt *A magyar nyelv nagyszótára* archivális cédulagyűjteményének teljes digitalizálására irányul. 822 doboznyi, kb. 3 400 000 darab A6-os cédula feldolgozását végzik el az Országos

Levéltárral egyeztetett követelmények szerint. Ez egyrészt a kulturális örökség védelme, másrészt lehetőséget biztosít további lexikológiai kutatásokra is.

A 4. negyedik projekt célja az obi-ugor nyelvek, a hanti és a manysi megőrzését segítő, annotált nyelvi korpusz létrehozása. E nyelvek veszélyeztetettek, a generációk közti nyelvátadás nincs biztosítva. A korpuszépítés alapjául online megjelenő újságok szövegei fognak szolgálni.

4. alprogram: Álhírek, áltudományos nézetek nyelvészeti azonosítása

Az interneten szinte korlátlanul és a valódi híreknél tízszer nagyobb eléréssel terjednek az álhírek és az áltudományos szövegek. A Covid-19-járvány példája rámutatott, hogy emberéletekben is mérhető veszteséget képesek okozni. A járvánnyal kapcsolatos álhírek gazdasági károkat is okoztak (pl. az 5G rendszer tornyai elleni támadások Nyugat-Európában). Mivel álhírek, áltudományos nézetek számos területen megjelennek, nyilvánvaló, hogy azonosításuk társadalmi és gazdasági szempontból, valamint a korszerű tudomány hitelességének megőrzése szempontjából is nagy jelentőségű. Elméleti és gyakorlati okokból egyaránt fontos annak tisztázása, hogy hogyan ismerhetők fel az álhírek és áltudományos szövegek., vannak-e olyan jellemzőik, amelyek alapján azonosíthatók.

Megelőző tárgy tudományos és metaelméleti kutatások szerves folytatásaként, a közvetlen társadalmi alkalmazhatóságot szem előtt tartva, az alprogram hármas célkitűzése (1) az álhírek és az áltudományos szövegek vizsgálatának tudományelméleti megalapozása; (2) az egészségügy tématerületéhez tartozó álhírek és áltudományos szövegek nyelvi jellemzőinek és nyelvhasználati stratégiáinak feltárása a nyelvtan és a pragmatika interakciójában; (3) az egészségügy tématerületéhez tartozó álhírek és áltudományos szövegek automatikus azonosítása és innovatív eszközfejlesztés során androidos és iOS telefonos alkalmazás, valamint böngészőbővítmény fejlesztése.

2. Fenntartható Fejlődés és Technológiák Nemzeti Program

Fenntartható technológiák alprogram (FTA)

A legszélesebb értelemben vett „technológiák” fenntarthatósági kérdései az élet szinte minden területén komoly kihívásként jelentkeznek. A hagyományos energiahordozók és a nyersanyagok szűkössége, a jól detektálható jelenkori éghajlatváltozás, valamint ezek közvetlen és közvetett következményei különösen aktuálissá és minden tekintetben megkerülhetetlenné teszik az alprogramban kitűzött tudományos célok megvalósítását és az eredmények társadalmi, gazdasági és nemzetstratégiai hasznosításának elősegítését. Az alprogram épít az Akadémia 2016 óta működő Nemzeti Víz tudományi Programjának tapasztalataira és eredményeire.

Az FTA Konzorciumba való meghívásban a kiválóság mellett az egyes tudományos műhelyek egymással való együttműködési készsége és képessége is fontos szerepet játszott. Az alprogram a víztudományoktól az agrártudományokon és az új generációs környezeti monitoringrendszerek fejlesztésén át az energetikáig meglehetősen széles multidiszciplináris mezőben működik majd. Ezeket a területeket csak a köztük meglévő kölcsönös és sokrétegű egymásrataltságot feltárásával és megértésével lehetséges kutatni. A fenntartható technológiákhoz kapcsolódva vizsgálják majd ezek társadalmi és gazdasági vonatkozásait is. Az alprogram célja a nemzet számára stratégiai jelentőségű, a gyakorlatban is hasznosítható új tudományos eredmények elérése.

3. Nemzeti Agykutatási Program (NAP) 3.0

Az idegrendszert érintő betegségek világszerte a fogyatékoság és munkaképtelenség vezető okai, aminek éves költsége Európában közel 800 milliárd euróra becsülhető. Mivel az idegrendszeri károsodás okai rendkívül heterogének, az alapvető idegrendszeri működés megértése nélkül nem képzelhető el az idegrendszeri betegségek hatékony terápiája sem. A közelmúltban bekövetkezett óriási technológiai fejlődés az idegtudományok területén lehetővé teszi mind az egészséges idegrendszer működésének megértését, mind az idegrendszeri betegségekben kulcsszerepet játszó patomechanizmusok azonosítását. A NAP 3.0 kutatási program célja – a korábbi sikeres NAP programokra is építve –, hogy a hazai neurobiológiai kutatások terén kiváló műhelyek együttműködésével, a legmodernebb technológiák alkalmazásával feltárja az idegrendszer működési alap- és betegségmechanizmusainak eddig ismeretlen aspektusait, ezzel elősegítve az idegrendszeri kórképek patomechanizmusainak preklinikai, transzlációs és klinikai vizsgálatát és új terápiás célpontok kijelölését.

A NAP 1.0 és 2.0 idején a támogató a Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Hivatal (NKFIH), azaz egy minisztérium alá rendelt kormány szerv volt. A Kormánnyal történt megegyezés alapján az NKFIH szerepét a NAP 3.0 idejére az Akadémia veszi át. A NAP 3.0 kutatási témái és megközelítési módszerei a korszerű agykutatás szinte minden területét megjelenítik. A gerinctelen fajok neurobiológiájától a szinapszisok, idegsejtek és neuronhálózatok működésének megértésén, a preklinikai gyógyszerkutatás számos területén, a viselkedéstudományok széles tárházán át a klinikai neurológiai kutatásokig az agykutatás különböző aspektusait a nemzetközi élvonalban is megjelenő neurobiológusok képviselik. Mind a témák újszerűsége és a megközelítési módszerek state-of-the-art jellege garancia arra, hogy a NAP 3.0 Konzorcium képes lesz elérni célját, és továbbra is a nemzetközi élvonalban fogja tartani a magyar agykutatást.